

УДК 821.161.2-343

Н. Г. Мельник

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПАРЕМІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ

Мельник Н. Г. Соціально-побутові паремії як відображення національної традиції.

У статті досліджуються особливості вияву традиційних поглядів людини на життя в соціально-побутових пареміях, визначається сутність поняття традиції. Традиційні народні погляди на суспільне життя, спостереження за представниками різних соціальних прошарків, що передаються з покоління в покоління визначають особливості національної ментальності українців.

Ключові слова: традиція, ментальність, фольклор, соціально-побутові паремії.

Мельник Н. Г. Соціально-бытові паремії як зображення національної традиції.

В статті досліджуються особливості вираження традиційних поглядів людини на життя в соціально-бытових пареміях, визначається сутність поняття традиції. Традиційні народні погляди на суспільне життя, спостереження за представниками різних соціальних класів, які передаються з покоління в покоління визначають особливості національної ментальності українців.

Ключові слова: традиція, ментальність, фольклор, соціально-бытові паремії.

Melnyk N. G. Socio-home paremias as a map of the national tradition.

The article investigates the features of the expression of traditional attitudes to life in the social and domestic proverbs, defined the essence of the concept of tradition. Traditional folk views on social life, observations of members of different social classes, which are passed from generation to generation, the determining characteristics of the national mentality of Ukrainians.

Key words: tradition, mentality, folklore, socio-home paremias.

Сьогодні питання сутності національної традиції, її динаміки в межах етнічної культури, чинників, що визначають її складові є одними з найактуальніших, адже дають змогу не лише розкрити сутність фольклорного феномена як такого, а й визначити ті специфічні риси, що дозволяють говорити про складові ментальності певного народу.

Відомо, що до проблеми традиції зверталися в своїх роздумах ще давні філософи: у вченні Конфуція вона розумілася як звід правил поведінки, які визначали ставлення молодших до старших, сина до батька (настанови знайшли своє узагальнення у вченні «Лі» (етикет); стародавні греки трактували її як «етнос» (звичай або норів); римляни ж осмислювали традицію переважно в літературно-історичному та етнографічному аспектах.

Із розвитком етнографії та фольклористики з'являються праці Д. Фрезера, Е. Тайлора, Д. Лебона, Д. Міля, В. Вундта, що є описом звичаїв окремих країн і народів та тісно пов'язані з проблемою традиції. У філософії та психології це питання розробляється в студіях Е. Дюркгейма, Г. Спенсера, З. Фрейда, Г. Гадамера. Проблеми традицій і звичаїв глибоко цікавили таких істориків, лінгвістів, фольклористів Росії та України, як М. Костомаров, О. Потебня.

Досить активно проблема традиції розроблялася в радянський час. Так дослідження «Обычаи, традиции, преемственность поколений» (1975) містить у собі таке визначення: «...звичай і традиції – це не регламентовані юридичними установами, підтримувані силою громадської думки форми передачі новим поколінням способів реалізації ідеологічних відносин, які склалися в житті даного класу, суспільства» [8, с. 12].

Збірка наукових статей «Советская обрядность и духовная культура» (1980) пропонує таке бачення досліджуваного поняття: «традиція – це специфічний тип суспільних відносин, які виражають наступний зв'язок поколінь у різних сферах діяльності» [1, с. 16].

У праці «Социалистическая обрядность» (1985) подається інше трактування: «традиція – це те, що передається від покоління до покоління як загальноприйняте, загальнобов'язкове, перевірене минулим досвідом, визнане необхідним для забезпечення подальшого існування і розвитку індивіда, колективу, класу, держави, суспільства» [5, с. 25].

На думку сучасного вченого С. Яроцького, «традицію слід розглядати як сталий запас уявлень, поглядів, ідей, способів організації і поведінки народу, нації, соціальних етнічних груп людей, які проявляються в усіх сферах суспільного буття і суспільної свідомості, передаються з покоління в покоління і закріплюються силою громадської думки. Виникнення і розвиток традицій залежать від того способу виробництва, який лежить в основі даного суспільства, від виробничих відносин, зокрема, від постійного і систематичного відтворення суспільних відносин, які склалися, сприяють постійному відтворюванню і виникненню традицій. Але і злам існуючих відносин може не впливати на деякі традиції, настільки вони виявляються стійкими і живучими» [10, с. 11].

Російський дослідник народної творчості Б. Путілов так визначає сутність фольклорної традиції: «Можно сказать, что фольклорная традиция – это единство материала, владения им и менталитета среды. Традиция предполагает живое обращение, функционирование в подходящих условиях. Своеобразие ее, однако, заключается в том, что она не просто существует, поддерживается в памяти, самовоспроизводится, повторяется без конца, но и движется, меняется, составляя почву, источник, арсенал всех новообразований в фольклоре. Новое возникает только в связи с традицией, в порядке преемственности, преодоления, отрицания традиции. Фольклорный процесс протекает только внутри традиции и во взаимоотношениях с нею. В ответ на возможные возражения, что культура вообще живет и движется взаимодействием творчества и традиции, скажем, что, во-первых, традиционность в фольклоре всохватывающая, всепроникающая, действует с исключительной последовательностью и не допускает «сторонних» процессов, а, во-вторых, все ее проявления обусловлены внутренними закономерностями, вытекают из ее состояния. Феномен фольклора в том, что любой отдельно взятый текст, какой-либо жанр,

просяняють свої значення лише на фоні традиції: самі по собі вони словно б не існують» [6, с. 55].

І. Зварич рушійною силою традиції вважає колективні архетипи та їх комбінації. Дослідник зазначає: «Архетипність – основа традиції взагалі, реалізує свою універсальність у механізмах становлення традиції мистецтва слова» [3, с. 6–7]. Учений вважає, що «становлення традиції як процесу збереження, творення та передавання інформації, забезпечується наявністю трансформацій, які в усталеному вигляді набувають статусу традиційної основи. Усталеність трансформацій відбувається тоді, коли вони відповідають певним загальним вимогам традиції. Перш за все це відповідність трансформації загальному характерові (кодові) традиції, її соціально та історично виправдана продуктивність, а також відповідність традиційній художній своєрідності (особливо на фольклорній стадії розвитку) мистецтва слова» [3, с. 10].

Отже, традиція – це система, що забезпечує зв'язок сьогодення з минулим, утілює досвід колективу, суспільства, яке прагне до накопичення історичних, культурних, художніх надбань народу.

Особливо яскраво виявляється традиція в усній народній творчості, бо фольклор є колективним, традиційним знанням, а фольклорний процес – це рух усередині традиції, її еволюція та трансформація, динамічна система, що відображає певний стан функціонування традиції.

У розгалуженій системі фольклору твори соціально-побутового змісту займають чільне місце, адже вони є результатом постійного розвитку національно-суспільної свідомості, відображенням культури соціально-побутових відносин. Народ століттями зберігає традиційні зразки, а виникнення нових соціальних груп у процесі розвитку суспільних відносин спричиняє появу нових творів, що відображають явища суспільного життя та народне ставлення до них.

Соціально-побутовий фольклор – пласт народної творчості, який відображає результати осмислення народом різних явищ, подій чи обставин суспільного життя, пропонує цілісне, узагальнене, типове ставлення до них. Хоч, на перший погляд, твори цієї спрямованості стосуються яскраво виражених соціально-побутових проблем, глибокий аналіз їхнього змісту дає змогу зробити висновок про те, що народний геній виходить на рівень філософського осмислення проблем буття людини, її місця в світі, переваги духовних цінностей над матеріальними, свободи вибору, гармонійної побудови суспільства, у якому кожна особистість зуміла б реалізувати свої потреби.

Будучи неписаним підручником життя народу, фольклор виховував покоління українців у середовищі національної культурної стихії, у руслі традиційних цінностей.

Пареміографія – це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це – словесні мініатюри, що у процесі формування закріпилися як своєрідні усталені формули, образні кліше [4, с. 557].

Прислів'я і приказки – це стійкі афористичні вислови, що у стислій, точній формі висловлюють думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, учинки і т. ін. у їх характерних і специфічних ознаках [4, с. 558].

Суспільно-побутові паремії українського народу займають значне місце в фольклорній спадщині. Специфічною рисою цих творів є те, що вони пов'язані з суспільним життям народу, концентрують у собі традиційні погляди на різні соціальні явища і розповідають про життя представників різних соціальних прошарків (селянин, мельник, коваль, шинкар, пан, піп, солдат, генерал, купець), інколи – національностей: москаль, жид, циган, німець, турок та ін. Часто вихідці двох протилежних станів зображені одночасно (тобто в одному творі) і шляхом антитези розкриваються позитивні якості одного та негативні іншого. Народ у таких творах утілює своє ставлення до суспільних недоліків та соціального зла.

Традиційні уявлення, що передаються через покоління, формують та ілюструють у фольклорі особливий тип мислення, позицію щодо життя, місця людини в суспільстві, справжніх цінностей. Так, наприклад, уже сама соціальна належність людини до бідних чи багатих набирає у фольклорі морально-етичної валідності, традиційно осмислюється в категоріях «добро» і «зло», «правда» і «кривда», «щастя» і «горе». Пани, багачі здебільшого лихі, жорстокі, дурні, ледачі: *Не Біг панів роде, а лихо їх робе* [9, с. 91]; *Біс та його діти панують у світі* [9, с. 91]; *Хто не звик правди поважати, той завше ласий панувати* [9, с. 91]; *Панам лихом кидати – не плугом орати* [9, с. 91].

Зміст паремій свідчить про глибоке співчуття народу до знедолених прошарків суспільства. Наприклад: *Ніхто того не відає, як сирота обідає* [9, с. 473]; *Ніхто не баче, як сирота плаче* [9, с. 473]; *Як іде сирота – зачиняй ворота* [9, с. 474]; *Чи буде ж таке сиріцьке, як чоловіцьке?* [9, с. 474].

Аморальність панів, їх жадібність, невміння мислити духовними

категоріями засуджуються народом, визначають розподіл на «своїх» та «чужих». У творах звучить думка про те, що пани, багачі – це люди іншого, «чужого» гатунку, тому їм не слід довіряти, з ними треба поводитися обережно, зважаючи на їхню непорядність. Наприклад: *То пани, а ми люде* [9, с. 91]; *З паном не братайся, жінці правди не кажи, чужої дитини не май за свою* [9, с. 94]; *З паном дружи та за пазухою камінь держи* [9, с. 94]; *На панську мудрость мужицькая хитрость* [9, с. 96]; *Мужича правда колюча, а панська на всі боки гнуча* [9, с. 99].

Багатство ніколи не може замінити простого людського щастя, більше того, на думку народу, намагання збагатитися за будь-яку ціну призводить до духовної деградації людини: *Багач рідко в гарзді жиє* [9, с. 104]; *Грошей багацько, а щастя мало* [9, с. 104]; *За гроші не купиш ні батька, не матері, ні родини* [9, с. 104]. По-справжньому цінувати слід не матеріальне, а духовне: *Не той бідний, хто хліба не має, а той, хто душі* [9, с. 110].

Часто в творах звучить віра в те, що добро і правда завжди переможуть, надія на встановлення соціальної справедливості: *Правда кривду переважить* [9, с. 311].

Думка про те, що судити про людину слід не за її соціальною належністю і зовнішнім виглядом, а за її внутрішньою сутністю, за вчинками: *В старецькїм тілі та панська душа* [9, с. 229].

Зміст соціально-побутових паремій свідчить про намагання українського народу визначити провідні риси своєї національної вдачі, адже «Кожний край має свій обичай», «Що хатка, то инча гадка», «Що вік, то інший світ» і осмислюються через категорії «свій» та «чужий». І. Сенько в дослідженні «Ментальність русинів-українців» визначає домінуючі риси, за якими відбувається самоідентифікація людини серед інших: генетичну (із одного роду, родичі); географічну (із одного села, міста, одного краю); етнічну (належність до конкретної етнічної групи населення, до конкретної народності чи нації) та суспільно-політичну (громадянство конкретної держави) [7, с. 4]. У фольклорі підкреслюються здебільшого позитивні якості «своїх», відповідно, негативні – щодо «чужих», іноді демонструється зверхнє ставлення до представників інших націй. Дослідник також наголошує на тому, що розмежування в категоріях «свій – чужий» часто робиться на основі зовнішнього вигляду і манери поведінки, яка для носія національної традиції є неприйнятною [7, с. 9–10]. Наприклад: *Казав Циган: «Нема ні в кому правди, тільки в мені»* [9, с. 147]; *«Цигане, якої ти віри?» – «А тобі якої треба?»* [9, с. 166]; *«Цигане, твого сина в коморі впоймали!» – «Е, в коморі!.. Як би то в полі, та на добрім коні – то б йому було*

стидно!» [9, с. 218]; *Буде й Лях, як Русин (каже чванливому)* [9, с. 149]; *Прив'язавсь, як москаль* [9, с. 154]; *Сміливий, як Жид* [9, с. 217]; *Трусиця, як Жид над грішми* [9, с. 218]; *Кватисся, як Жид молотити* [9, с. 246]; *Що дід, а що Жид, а що й Запорожський козак* [9, с. 356]; *Жид, пан чи Німець усе поверне в нівець* [9, с. 586].

Жадібність, хитрість, злодійкуватість, неробство, пристосуванство, байдужість до інших людей, неприйнятні й у власному етнічному середовищі, зафіксовані у представників інших націй, набирають особливого засудження.

Отже, у соціально-побутових пареміях осмислюються традиційні уявлення суспільні стосунки між людьми, категорії «добро» і «зло», визначаються моральні пріоритети, притаманні носієві української національної ментальності.

Щасливою, самодостатньою, на думку народу, може стати тільки людина, яка живе за стійкими традиційними моральними приписами, має власну та національну гідність та усвідомлює вищість духовного над матеріальним і прагне до встановлення соціальної справедливості.

Література

1. Закович Н. М. Советская обрядность и духовная культура / Н. М. Закович. – К. : Наукова думка, 1980. – 221 с.
2. Земцовский И. Народная музыка и современность (К проблеме определения фольклора) / И. Земцовский // Современность и фольклор : Статьи и мат-лы / сост. и отв. ред. В. Е. Гусев. – М., 1977.
3. Зварич І. М. Архетип як основа художньої традиції : Конспект лекцій / І. М. Зварич / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – 47 с.
4. Лановик М. Українська народна словесність : [посібник] / М. Лановик, З. Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
5. Обертинская А. И. Социалистическая обрядность / А. И. Обертинская, В. И. Чепелев. – К., 1985.
6. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура : In memoiam / Б. Н. Путилов. – Спб. : Петербургское Востоковедение, 2003. – 464 с.
7. Сенько І. Ментальність русинів-українців / І. М. Сенько. – Ужгород : Б. в., 1996. – 136 с.
8. Суханов И. В. Обычаи, традиции, преемственность поколений / И. В. Суханов. – М., 1976.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис ; упоряд., приміт. та вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
10. Яроцький Л. В. Традиції і формування світогляду / Л. В. Яроцький. – Житомир : Полісся, 2003. – 234 с.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.